

## ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БОЛГАРІЇ

*О. І. Романюк, І. П. Коваленко*

**Романюк О. І., Коваленко, І. П. Засоби масової інформації в процесі посткомуністичної трансформації Болгарії.** У статті аналізується процес розвитку засобів масової інформації в умовах посткомуністичної трансформації Болгарії. Відмічається його неоднозначний, складний та суперечливий характер. Автори наголошують, що на процес посткомуністичного розвитку болгарських ЗМІ суттєвий вплив справили: непрозорий характер їх приватизації, жорстка конфронтація між основними політичними силами суспільства, недосконалість медійного законодавства.

**Ключові слова:** засоби масової інформації; посткомунізм; посткомуністична трансформація; політичний та культурний плюралізм; Болгарія.

**Романюк А. И., Коваленко И. П. Средства массовой информации в процессе посткоммунистической трансформации Болгарии.** В статье анализируется процесс развития средств массовой информации в условиях посткоммунистической трансформации Болгарии. Отмечается его неоднозначный, сложный и противоречивый характер. Авторы подчеркивают, что на процесс посткоммунистического развития болгарских СМИ существенное влияние оказали непрозрачный характер их приватизации, жесткая конфронтация между основными политическими силами общества, несовершенство медийного законодательства.

**Ключевые слова:** средства массовой информации; посткоммунизм; посткоммунистическая трансформация; политический и культурный плюрализм; Болгария.

**Romanyuk O. I., Kovalenko I. P. Bulgarian mass-media during postcommunist transformation of country.** The article examines the processes of media development in the conditions of Bulgaria's post-communist transformation. The authors notes ambiguous, complex and contradictory of its process. He stresses that the process of post-communist Bulgarian media had a significant impact, non-transparent privatization, tough confrontation between the major political forces of society, inadequate media legislation.

**Keywords:** mass-media; postcommunism; postcommunist transformation; political and cultural pluralism; Bulgaria.

Актуальність проблеми зумовлена специфікою процесу розбудови вільного демократичного суспільства в умовах посткомунізму. Переходи колишніх комуністичних країн до демократії суттєво відрізняються від попередніх демократичних переходів, які здійснювалися від авторитарних режимів, оскільки їх вихідною позицією були тоталітарні структури. Внаслідок цього за переходів до демократії від авторитарних режимів трансформація відбувалася переважно в політичній сфері, тоді як за переходів до демократії від тоталітарних режимів докорінні якісні зміни охоплюють всі сфери суспільного життя. Щоб перейти до демократії від тоталітаризму скрізь – і в політиці, і в економіці, і в культурі – монопольні системи мають змінитися на плюралістичні<sup>1</sup>.

Одним з найважливіших завдань демократичної трансформації культурної сфери є проведення докорінних якісних змін в функціонуванні засобів масової інформації (ЗМІ) та журналістиці, адже остання є соціальним інститутом, мета діяльності якого полягає в забезпеченні інформування всіх суб'єктів суспільного життя про соціальну дійсність<sup>2</sup>. Хоча зміни, що відбуваються в ЗМІ в процесі демократичної трансформації посткомуністичних країн мають багато спільного, проте вони характеризуються й національними особливостями, що спричинені: терміном функціонування попереднього комуністичного режиму, ступенем його тоталітарності, масштабом руйнування структурних основ тоталітарної системи в останній період її функціонування, традиціями дототалітарного періоду, особливостями суспільно-політичного розвитку країни в посттоталітарний час. Однією з тридцяти посткомуністичних країн, котра має свої особливості розвитку ЗМІ в умовах посттоталітаризму, є Болгарія.

Актуальність проблеми також зумовлює те, що серйозних фундаментальних праць, у яких би комплексно досліджувалися зміни в болгарських ЗМІ в умовах посткомуністичного транзиту, немає. Окремі аспекти проблеми знайшли відображення в монографії Івайло Знепольського<sup>3</sup>, дисертації та статті Єлени Георгієвої<sup>4</sup>, де ці зміни аналізуються в контексті інтеграції Болгарії до Європейського Союзу, а також публікаціях Невени Борисової<sup>5</sup>, Нелі Огнянової<sup>6</sup>, Любомира Стойкова<sup>7</sup>, Светли Цанкової<sup>8</sup>, Юргена Рота<sup>9</sup>, Валентина Матвієнка<sup>10</sup> та інших. Попри значний доробок вказаних та деяких інших авторів, багато проблем, що пов'язані з посткомуністичною трансформацією болгарських ЗМІ, залишаються поза увагою. Метою даної статті є виявлення основних тенденцій розвитку болгарських ЗМІ в процесі посткомуністичної трансформації країни.

### **Вихідні умови процесу посткомуністичної трансформації болгарських ЗМІ**

Для з'ясування сутності будь-якого трансформаційного процесу найважливішим є аналіз його вихідної позиції. Як наголосила в своїй монографії, присвяченій посткомуністичній трансформації Болгарії, Марія Мілова, без розуміння специфіки попереднього етапу розвитку болгарського суспільства «неможливо концептуально виявити процеси і проблеми його трансформації»<sup>11</sup>. Вихідною позицією сучасної трансформації болгарської журналістики була модель, створена комуністичним режимом, який існував в Болгарії в період 1946–1990 років<sup>12</sup>. Як відомо, комуністичні режими за своєю сутністю являють собою лівий різновид тоталітаризму, котрий відрізнявся від правого (фашистського чи націонал-соціалістичного) тим, що маскував свою антигуманну й антидемократичну сутність гуманістичною фразеологією (проголошенням людини головною цінністю соціалістичного суспільства) та фасадно-демонстративною демократією (безальтернативними виборами). Як і всім тоталітарним режимам, болгарському були притаманні ідеократія, одержавлення суспільного життя та загальний монополізм: монополія однієї (комуністичної) партії на владу, монополія партійної (комуністичної) держави на засоби суспільного виробництва та монополія однієї (комуністичної) ідеології, яка намагалася підкорити собі всю суспільну культуру.

«Соціалістичні перетворення», що відбулися в Народній Республіці Болгарії (НРБ), стосувалися й журналістики. Відбулася насильницька ліквідація всіх неурядових засобів масової інформації. Усі ЗМІ, незалежно від того, кому вони формально належали – власне партії, державі, казенним громадським організаціям, трудовим колективам (багатотиражки), опинилися під жорстким ідеологічним контролем і політичною цензурою з боку БКП та органів державної безпеки. Журналісти, які не виказували свою лояльність до нової влади, звільнялися з роботи, немало з них було заарештовано. «У період комуністичного режиму, – як зауважує в своїй дисертаційній праці Єлена Георгієва, – болгарські ЗМІ виконували виключно ідеологічні функції»<sup>13</sup>. Роль журналістів була зведена до ролі партійних бійців ідеологічного фронту. ЗМІ не працювали за принципами об'єктивності й чесності. Функція журналістів полягала в тому, щоб за допомогою своїх матеріалів пояснити аудиторії ідеологію влади чи політику партії, а також навчити її будувати новий соціалістичний лад. Як наголошує авторитетний дослідник болгарської журналістики комуністичного періоду Марія Деєнічина: «Болгарська журналістика соціалістичного періоду повністю залежала від комуністичної партії та за допомогою різних механізмів повністю була включена в здійснення її політики. Вона знаходилася на перехресті двох антитез: минуле – майбутнє та Схід – Захід. У її одномірній чорно-білій схемі соціальна інженерія вирізняється як одна з її основних функціональних особливостей. В умовах тоталітарного суспільства журналістика втрачає свою традиційну інформаційну спрямованість та перетворюється в інструмент органів соціального управління країни»<sup>14</sup>.

Однією зі специфічних особливостей болгарського комуністичного режиму була його «повна відданість і підпорядкованість своїм покровителям з Москви»<sup>15</sup>. На відміну від багатьох інших комуністичних країн, у яких виникали певні ідеологічні розбіжності з Радянським Союзом – або внаслідок того, що їх партійно-державні керівництва намагалися знайти свій, більш ліберальний шлях до соціалізму (Югославія, Польща, Угорщина) або, навпаки, внаслідок ортодоксального (ленінсько-сталінського) розуміння соціалізму (Ал-

банія, Китай, Північна Корея), або через намагання проводити самостійну зовнішню політику (Румунія) – болгарське керівництво майже весь час функціонування комуністичного режиму прямувало в фарватері радянської політики та ідеології. Характерно, що після заворушень у Польщі та повстання в Угорщині, що сталися 1956 року, в Болгарії для запобігання подібним акціям була обмежена свобода інтелектуальної та літературної діяльності.

Болгарська журналістика комуністичного часу й ідеологічно, й тематично була переважно відлунням радянської журналістики. Це стосувалося й підготовки професійних кадрів. Програма за фахом «Журналістика», яку в Софійському університеті було започатковано в 1952/1953 навчальному році, увяляла собою майже повну копію навчальної програми з цього фаху Московського університету, розробленої в 1947 році<sup>16</sup>. Й надалі, майже до кінця існування НРБ, мало що змінилося по суті: будь-які прояви свободи думки в держаних ЗМІ апріорі були неможливими.

## Лібералізація медійного простору Болгарії

Копіювання радянського досвіду керівництвом НРБ відіграло свою роль у лібералізації медійного простору країни. Невдовзі після проголошення Михайлом Горбачовим перебудови (*рос. перестройка*) в СРСР, Тодор Живков, якому не надто подобалися такі новації, на липневому пленумі ЦК БКП 1987 року висунув свою концепцію перебудови (*болг. преструктуриране*), головними елементами якої були: визнання різноманітності та рівноправ'я форм власності; невтручання партії в державні проблеми; впровадження самоврядування на підприємствах. Проте практичного втілення вона не одержала, хоча відбулося пом'якшення цензури, що відбулося на ЗМІ; почався процес створення неформальних організацій.

Справжні реформи почалися в Болгарії в листопаді 1989 року, після відсторонення від влади Т. Живкова. У грудні 1989 року неформальні організації об'єдналися в Союз демократичних сил (СДС), що стало початком політичної опозиції БКП. У 1990 році остання замість ідеології марксизму-ленінізму прийняла лівоцентристську (соціал-демократичну) доктрину та змінила свою назву на Болгарська соціалістична партія (БСП). Проте організована опозиція, вимагаючи відсторонення екс-комуністів від влади, спромоглася нав'язати БСП проведення національного круглого столу (3 січня – 15 травня 1990 року), внаслідок роботи якого були ухвалені рішення про демонтаж старої політичної системи, декомунізацію суспільно-політичного життя та проведення виборів до Великих народних зборів (спеціальної асамблеї, що обирається для прийняття конституції або внесення змін до неї), які мали ухвалити демократичну конституцію. Хоча на виборах до VII Великих народних зборів, що відбулися в червні 1990 року, перемогу здобула БСП, масові протестні дії змусили її підписати угоду про гарантії мирного переходу до демократичного суспільства, погодитися на обрання лідера СДС Желю Желева президентом Болгарії, на формування коаліційного уряду Димитра Попова за участю представників опозиції, проведення вільних виборів до Народних зборів – болгарського парламенту<sup>17</sup>. 15 листопада 1990 р. була змінена назва країни з Народної Республіки Болгарія на Республіка Болгарія.

12 липня 1991 року VII Великі народні збори прийняли Конституцію Республіки Болгарія, яка стала першою демократичною конституцією на посткомуністичному просторі. Серед широкого кола політичних прав і громадянських свобод Конституція гарантувала громадянам «право висловлювати думку і поширювати її за допомогою слова – письмово або усно, за допомогою звуку, зображення чи іншим способом» (ст. 39), а також «право шукати, отримувати і поширювати інформацію» (ст. 41). Окрему 40-ву статтю Конституції було присвячено ЗМІ. У ній наголошувалося: «Преса та інші засоби масової інформації є вільними і не підлягають цензурі. Припинення та конфіскація друкованого видання або іншого носія інформації допускаються тільки на підставі акта судової влади, коли завдається шкода суспільній моралі або відбувається підбурювання до насильницької зміни конституційного ладу, вчинення злочину або насильства над особою. Якщо протягом 24 годин конфіскації не відбудеться, дія припинення випуску зупиняється»<sup>18</sup>.

Демонтаж комуністичного режиму та демократизація суспільно-політичного життя породило такі тенденції розвитку болгарських мас-медіа.

1. Істотно змінилася якість болгарських ЗМІ. На думку професора Івайло Знеполського, в Болгарії виникла «нова преса». Розкриваючи сутність цього поняття, він зауважив: «За цим криється ... якісна зміна її соціального, економічного і політичного статусу. Це поняття означає ту межу, яка відділяє її від «старої» державної, центрально контролюваної та ідеологічно маніпульованої партійної преси комуністичної епохи. Нова преса зародилася як її антипод: під знаком приватної ініціативи, відсутності цензури, плюралізму інтересів, більшою мірою залежною від ринкових реальностей, ніж від ідеологічних переконань»<sup>19</sup>.

2. Збільшення кількості ЗМІ. Якщо в 1989 році в Болгарії видавалася 301 газета, то в 1995 році їх стало 1058, хоча загальний річний наклад зменшився з 895 млн. примірників до 505 млн., що було пов'язано з подорожчанням газетного паперу та типографських послуг<sup>20</sup>. За комуністичного режиму в Болгарії було 4 канали радіомовлення. На початку 2000-го їх стало 29. У 1989 році діяли 2 канали Болгарського національного телебачення (БНТ-1 та БНТ-2). У 1993-му регіональні телевізійні центри БНТ отримали самостійність і на їх базі виникли регіональні телеканали «Пловдив», «Море» (Варна), «Север» (Русе), «Пірін» (Благоевград), що почали виробляти власну продукцію<sup>21</sup>.

3. Роздержавлення, приватизація та корпоратизація медійного простору. Окрім двох державних інформгентств, які були створені за комуністичного режиму (Болгарське телеграфне агентство та «Софія-прес»), на початку 1990-х з'являються 3 приватних («Агенція Балкан», ЛЕФФ та «Меридіани»). Водночас відбувається зміна статусу державних інформгентств, які стають «незалежними інституціями» з можливістю фінансового самозабезпечення. Роль держави в управлінні ними скоротилося до субсидування з держаного бюджету та призначення генеральних директорів. У 1994 році був запущений перший комерційний телеканал «Нова телевізія». Пізніше з'явився другий комерційний телеканал – «7 дні». У 2000 році був приватизований другий державний канал, який з 1992 року називався «Ефір 2». З'явилася мережа кабельних телеканалів («Євроком TV», ММ, «Софія Кабель», «Union television», «M SAT», «Скат ТВ»), котрі перебувають у недержавній власності<sup>22</sup>.

4. Одним із наслідків роздержавлення та приватизації став приток до болгарського медійного простору іноземного капіталу. В умовах економічної кризи 1996 року німецька видавнича група «Westdeutsche Allgemeine Zeitung» (WAZ) придбала 70% акцій болгарського «Медіа-холдингу», створеного 1990 року на базі популярної газети «Труд». Професор Росен Мілев з дослідницької асоціації «Балкан медіа» вважає, що німці таким чином врятували «Труд» та «24 часа» від неминучої загибелі<sup>23</sup>. У 2002 році WAZ контролювала вже 75% ринку газет Болгарії<sup>24</sup>. Проте, не дивлячись на звинувачення в монополізації медійного простору<sup>25</sup>, деякі фахівці вважають, що німецькі інвестори стали стабілізуючим фактором на ринку болгарської друку, дозволяючи йому залишатися незалежним, оскільки WAZ був зацікавлений лише в отриманні прибутку<sup>26</sup>. Характерно, що після судового процесу, що був ініційований Комісією з захисту конкуренції, WAZ був вимушений розпродати значну частину своїх акцій болгарським власникам, але стан свободи та незалежності болгарських ЗМІ погіршився.

5. Доступ до медійного простору іноземних ЗМІ. За комуністичного режиму легальний доступ іноземних ЗМІ до Болгарії був заборонений. Передачі західних радіостанцій на Болгарію заглушувались по всій країні. 1989 року заборону на транслювання західних радіостанцій було скасовано. У країні офіційне представництво одержали 14 іноземних інформгентств («Associated Press», «Reuters», «France-Presse», «Xinhua News Agency», ИТАР-ТАСС, РІА «Новости», «ТАНЈУГ»<sup>27</sup> та ін.); стали видаватися 18 іноземних газет («The New York Times», «Financial Times», «Herald Tribune», «Le Figaro», «Le Monde», «Zaman», «Арменски вестници в България», «Русская газета» та ін.), виходили 5 іноземних радіостанцій («RFE/RL», «BBC», «Radio France internationale», «Deutsche Welle», «Niderland vereldomrep») та 5 телерадіокомпаній (німецька ARD, кувейтська «Kuwait Television», сирійська «ORTAS», російська ВГТРК, вірменська «Арменія 1»). Канали супутникового та кабельного телебачення стали транслювати передачі німецьких телекомпаній RTL, Pro 7, Sat 1, французької TV 5, італійської Raiuno, американської CNN, а також Euronews, Eurosport та ін.<sup>28</sup>.

6. Поява Інтернет-видань. Інтернет постав у Болгарії через кілька місяців після відсторонення БКП від влади. Вже 1992 року в країні з'являється електронна пошта. 1996 року було створене «Інтернет товариство – Болгарія», яке стало публікувати новини, публіци-

тичні статті й інші матеріали. У 1998 році в Болгарії було вже близько 100 Інтернет-провайдерів<sup>29</sup>. За результатами перепису населення 2011 року 51,4% міського та 16,4% сільського населення мали доступ до Інтернету<sup>30</sup>.

### Перебіг трансформації болгарських ЗМІ

Після «оксамитової революції» та демонтажу комуністичного режиму в Болгарії відбулися кардинальні суспільно-політичні зміни. За висновками міжнародної правозахисної організації Freedom House, в 1991 році Болгарія набула статусу вільної країни та була включена до списку електоральних демократій. Проте посткомуністичний розвиток відбувався складно, нелінійно та суперечливо, що відбилося на ЗМІ. Це унаочнюють моніторинги Freedom House: «Freedom in the Word», «Nations in Transit», «Freedom of the Press»).

#### Характер і рейтинг політичного режиму Болгарії та болгарських ЗМІ за моніторингами Freedom House 1989 – 2016 рр.

Рік	Freedom in the World		Nations in Transit		Freedom of the Press	
	Статус країни	Рейтинг політичних прав і громадянських свобод	Політичний режим	Рейтинг незалежності ЗМІ	Статус ЗМІ	Рейтинг свободи ЗМІ
1989	NF	7,0	n/a	n/a	NF	n/a
1990	PF	3,5 (-3,5)	n/a	n/a	PF	n/a
1991	F	2,5 (-1,0)	n/a	n/a	PF	n/a
1992	F	2,5 (0)	n/a	n/a	PF	n/a
1993	F	2,0 (-0,5)	n/a	n/a	PF	43
1994	F	2,0 (0)	n/a	n/a	PF	39 (-4)
1995	F	2,0 (0)	n/a	n/a	PF	46 (+7)
1996	F	2,5 (+0,5)	n/a	n/a	PF	44 (-2)
1997	F	2,5 (0)	SCD	3,75	PF	36 (-8)
1998	F	2,5 (0)	SCD	3,50 (-0,25)	PF	39 (+3)
1999	F	2,5 (0)	SCD	3,50 (0)	PF	30 (-9)
2000	F	2,5 (0)	SCD	3,25 (-0,25)	PF	26 (-4)
2001	F	2,0 (-0,5)	SCD	3,25 (0)	PF	29 (+3)
2002	F	1,5 (-0,5)	SCD	3,50 (+0,25)	PF	30 (+1)
2003	F	1,5 (0)	SCD	3,50 (0)	PF	35 (+5)
2004	F	1,5 (0)	CD	3,50 (0)	PF	35 (0)
2005	F	1,5 (0)	CD	3,25 (-0,25)	PF	34 (-1)
2006	F	1,5 (0)	CD	3,50 (+0,25)	PF	34 (0)
2007	F	1,5 (0)	CD	3,50 (0)	PF	33 (-1)
2008	F	1,5 (0)	SCD	3,75 (+0,25)	PF	36 (+3)
2009	F	2,0 (+0,5)	SCD	3,75 (0)	PF	34 (-2)
2010	F	2,0 (0)	SCD	3,75 (0)	PF	35 (+1)
2011	F	2,0 (0)	SCD	3,75 (0)	PF	36 (+1)

<b>2012</b>	F	2,0 (0)	SCD	4,00 (+0,25)	PF	37 (+1)
<b>2013</b>	F	2,0 (0)	SCD	4,00 (0)	PF	39 (+2)
<b>2014</b>	F	2,0 (0)	SCD	4,00 (0)	PF	38 (-1)
<b>2015</b>	F	2,0 (0)	SCD	4,00 (0)	PF	40 (+2)
<b>2016</b>	F	2,0 (0)	SCD	4,25 (+0,25)	PF	42 (+2)

*Джерело:* www.freedomhouse.org

*Примітки:* 1) у 1989–1992 роках рейтинг болгарських ЗМІ за програмою Freedom of the Press не визначався; характер політичного режиму та рейтинг його демократичності за програмою Nations in Transit визначається з 1997 року; 2) NF – не вільні ЗМІ та не вільна країна; PF – частково вільні ЗМІ та частково вільна країна; F – вільні ЗМІ та вільна країна; SCD – напівконсолідована демократія; CD – консолідована демократія; n/a – в цей рік ця позиція не аналізувалася; 3) за програмами Freedom in the World та Nations Transit рейтинг країни визначається в межах від 1 до 7, де 1 – найкраща позиція, 7 – найгірша; за програмою Freedom of the Press рейтинг ЗМІ країни визначається в межах 0 – 100, де 0 – найкраща позиція, 100 – найгірша.

Як видно з таблиці, Болгарія за один рік (1990-й) здійснила перехід від статусу «невільної країни» до статусу «вільної країни», покращивши свій рейтинг політичних прав і громадянських свобод на 4,5 пункти (з 7,0 до 2,5). Але в наступні двадцять шість років посткомуністичного розвитку (1991–2016) цей рейтинг покращився тільки на 0,5 пункти (з 2,5 до 2,0). Політичний режим в Болгарії продовжує характеризуватися як напівконсолідована демократія, а рейтинг незалежності ЗМІ в період 1997–2016 погіршився на 0,5 пункти (з 3,75 до 4,25). З 1990 року ЗМІ Болгарії перебувають у «частково вільній» зоні, а рейтинг їх свободи в період 1993–2016 років покращився (за 100-бальною шкалою) тільки на 1 пункт (з 43 до 42).

Суспільно-політичний розвиток Болгарії та розвиток її ЗМІ в посткомуністичний період відбувалися складно та суперечливо. У 2002–2008 рр. рейтинг політичних прав і громадянських свобод поліпшувався до 1,5. У 2004–2007 рр. політичний режим Болгарії досягав рівня консолідованої демократії. Найкращий рейтинг незалежності ЗМІ (3,25) Болгарія мала в 2000, 2001 та 2005 роках. Найкращий показник свободи ЗМІ (26) був у 2000 році.

Складність та суперечливість суспільно-політичного розвитку Болгарії на початку посткомуністичного транзиту зумовила жорстка конфронтація між екскommуністичною БСП та радикально антикомуністичним СДС, які до 2001 року періодично змінювали одна одну біля керма урядової влади. Віра Бурдяк у своїй монографії, присвяченій трансформації Болгарії, вказує: «Кожна з цих сил вважала себе непогрішимим моральним полюсом, а в опонентові вбачала претензійного і некоректного супротивника»<sup>31</sup>. Ця конфронтація екстраполювалася й на ЗМІ. Серед болгарських газет провідні позиції посіли «Дума» – орган БСП (до 1990 року – орган ЦК БКП «Работническо дело») та «Демокрация», що відображала позицію СДС. Ці видання розгорнули між собою справжню ідеологічну війну. Їхні наклади на початку 1990-х років доходили до півмільйонної позначки та перевищували загальний наклад усіх інших центральних видань<sup>32</sup>. Таким чином, хоча болгарська преса позбавилася монополізму, але набула конфронтаційного характеру, що заважало громадянам одержувати всебічну та не заангажовану політичну інформацію.

Те ж стосувалося й радіо та телебачення. В ухвалених Народними зборами Законі про радіо та телебачення<sup>33</sup> і Законі про телекомунікації<sup>34</sup> були закладені такі принципи ліцензування й фінансування електронних ЗМІ та формування Національної ради з радіомовлення і телебачення, що забезпечували «повний контроль правлячої більшості над державним телебаченням та радіо»<sup>35</sup>.

Певне покращання як демократичного розвитку Болгарії, так і діяльності болгарських ЗМІ на початку XXI століття пояснюється двома причинами.

По-перше, намаганням Болгарії інтегруватися до євроатлантичних та європейських структур. З-поміж провідних тем, з яких Болгарія почала перемовини про приєднання до Євросоюзу, були телекомунікації та ЗМІ<sup>36</sup>. Не дивлячись на те, що між БСП та СДС йшла запекла боротьба, обидві провідні на той час політичні сили виступали за приєднання Болгарії до ЄС та НАТО.

По-друге, у 2001 році, після тривалого періоду чергування БСП та СДС, до влади приходить центристська ліберальна коаліція, де провідну роль відіграє новостворений «Національний рух Сімеон Другий», очолюваний колишнім царем Болгарії Сімеоном II Сакскобургготським, який стає прем'єр-міністром Болгарії (24 липня 2001 р. – 17 серпня 2005 р.). Перебування біля керма влади центристських сил сприяло пом'якшенню політичної конфронтації в болгарському суспільстві, консолідації демократичного режиму та позитивно відбилася на болгарських ЗМІ. Ця тенденція тривала ще кілька років за наступного коаліційного уряду, якій очолив соціаліст Сергій Станішев (17 серпня 2005 р. – 27 липня 2009 р.). Проте після парламентських виборів 2009 року політична конфронтація в Болгарії знову посилилася, що було спричинене низкою чинників.

По-перше, вступ Болгарії до Європейського Союзу в 2007 році не вивів країну з тяжкої трансформаційної економічної кризи, на що мали сподівання багато громадян. Навпаки, до старих причин, зумовлених ліквідацією РЕВ, додалися негативні фактори, що пов'язані з обмеженнями в межах ЄС на виробництво сільськогосподарської продукції, на чому, власне, завжди спеціалізувалася Болгарія, та світова економічна криза 2008 року, яка тяжко позначилася й на Болгарії. Розчарування в євроінтеграції негативно відбилася на тих політичних силах, котрі були рушійною силою цього процесу. Натомість у політичній системі дещо зміцнилися позиції антизахідних сил.

По-друге, після формування путінського неототалітарного режиму<sup>37</sup>, Росія посилила свій вплив на Болгарію, розглядаючи її як один із сегментів проросійського православного світу. Це знайшло прояв як у підтримці радикально-націоналістичної партії «Атака», що з 2005 року має представництво в парламенті, й низки інших антизахідних болгарських організацій (як то «Русофіли Болгарії»), так і в активізації інформаційної діяльності в країні. У грудні 2016 року колишній президент Болгарії Росен Плевнелієв прямо звинуватив Росію, що вона фінансує антиєвропейські партії та засоби масової інформації в Болгарії<sup>38</sup>.

Важливим чинником посилення російського впливу став проект транспортування газу до Південної та Центральної Європи «Південний потік», до якого в січні 2008 року приєдналася й Болгарія. Й хоча в липні 2009 року вона призупинила свою участь в проекті<sup>39</sup>, проте серед болгарських політичних діячів залишилося чимало його прихильників, що сприяє загостренню політичної конфронтації в суспільстві. Істотною проблемою, яка не меншою мірою сприяє розколу болгарського суспільства, є ставлення до російської агресії проти Грузії та України.

Посилення політичної конфронтації відбилася на ЗМІ. За моніторингом програми «Nations in Transit», показник незалежності ЗМІ в період 2009–2016 рр. погіршився на 0,5 пункти. За моніторингом програми «Freedom of the Press», показник свободи ЗМІ за цей період погіршився на 8 пунктів.

## Основні недоліки болгарських ЗМІ

Аналіз наукової літератури з даної проблеми, публікацій в періодичних виданнях та результатів моніторингів болгарського медіа-простору дозволили авторам зробити висновок, що на сьогодні основними недоліками ЗМІ Болгарії є:

1. Відсутність прозорості їх власників<sup>40</sup>. Відбувається купка медійних видань політичними, котрі до того ж є великими бізнесменами. Часто-густо це відбувається через підставних осіб. Так, за інформацією німецького журналіста Юргена Рота, болгарський бізнесмен, медіа-магнат та політик Делян Пеевскі здійснює контроль над «Новою болгарською медіа-групою», офіційним власником якої є його мати Ірена Крестева. Загальний денний тираж шести газет, що входять до медіа-групи, становить 200 тис. примірників. До складу медіа-групи входять також 2 телеканали та багато Інтернет-видань<sup>41</sup>.

2. Редактори і журналісти зазвичай формують діяльність ЗМІ відповідно до політичних та економічних інтересів власників або великих рекламодавців. Вони продовжують стикатися з тиском та залякуванням, спрямованими на захист економічних, політичних а, інколи, й кримінальних інтересів. У січні 2015 року банківськими регуляторами були накладені штрафи на дві медіа-компанії через їх висвітлення корупційних справ під час фінансової кризи 2014 року<sup>42</sup>. Під переслідування за публікацію матеріалів кримінальних розслідувань підпали журналісти Дімітар Стоянов та Лілі Маринкова<sup>43</sup>. Безкарність

за злочини проти свободи слова та інформації залишається нормою, що призводить до заохочення самоцензури. На думку колишнього голови Ради з електронних ЗМІ Георгі Лозанова, самоцензура притаманна усім болгарським ЗМІ<sup>44</sup>.

3. Органи, що регулюють інформаційну діяльність, також піддаються тиску з боку уряду, політиків і, передусім, – великих корпорацій. Єлена Георгієва у цьому зв'язку зауважує, що медіасектор Болгарії в сучасних умовах характеризується домінуючою роллю бізнесу, а не законодавства<sup>45</sup>. З іншого боку, за свідченням доцента факультету журналістики та масових комунікацій Софійського університету імені Святого Климента Охридського Орліна Спасова, законодавство про ЗМІ в Болгарії часто стає жертвою численних поправок, частина з яких спричиняється відкритим лобіюванням<sup>46</sup>.

4. Чимало ЗМІ відкрито пов'язані з політичними партіями, що заважає об'єктивності у висвітленні інформації. Особливо це відчувається під час виборчих кампаній. Серед них є такі, що перебувають під впливом право- націоналістичних сил й сприяють розпалюванню ненависті до представників меншин та біженців, а контролюючі органи є неефективними щодо запобігання цьому<sup>47</sup>.

5. Гостра конфронтація між політичними силами істотно гальмує процес вдосконалення медійного законодавства, бо кожна з них бажає ухвалення таких поправок, які б були вигідні їй.

За даними міжнародної недержавної правозахисної організації «Репортери без кордонів», що спеціалізується на захисті свободи слова, в 2016 році у Всесвітньому індексі свободи преси (охоплює 180 країн) Болгарія посіла 113 місце. За свободою ЗМІ країна перебуває на останньому місці серед усіх членів ЄС та посткомуністичних демократій<sup>48</sup>.

Намагаючись знайти головну причину цих недоліків, відомий журналіст і науковець у галузі соціальних комунікацій Любомир Стойков зауважує: «Спадщина тоталітарної моделі медійної політики Болгарії виявилася важкою й до теперішнього часу позначається на масово-комунікаційній ситуації в країні. Це спадок є однією з основних причин того, як повільно, важко і з безліччю потрясінь створювалася ефективна система регулювання і саморегулювання ЗМІ, встановлювалися правила і норми, які могли б гарантувати нормальне функціонування інформаційного суспільства в умовах справжньої демократії, ринкової економіки та конкуренції»<sup>49</sup>. Проте лише спадщиною тоталітарного минулого навряд чи можна пояснити тенденції розвитку болгарських ЗМІ у посткомуністичний період. Істотний вплив на цей процес справили також тяжке економічне становище країни, гостра конфронтація між політичними силами (спочатку «лівими» та «правими», а потім прозахідними та проросійськими), зовнішні впливи.

## Висновки

Розвиток ЗМІ в процесі посткомуністичної трансформації Болгарії відбувається складно, нелінійно, суперечливо. З одного боку, болгарські ЗМІ звільнилися від жорсткого ідеологічного контролю. Вони стали вільними від явного державного втручання. Більшість ЗМІ було приватизовано. Конституція та медійне законодавство захищають свободу слова, преси та інформації. Але, з іншого боку, приватизація ЗМІ відбулася не прозоро, власниками багатьох з них стали великі бізнесмени та політики, які використовують цей інструмент впливу на громадську думку в свої корисних цілях. Внаслідок того, що редактори та журналісти стикаються з погрозами та нападками у перебігу своєї роботи, у болгарських ЗМІ посилюється тенденція самоцензури.

Подальший розвиток болгарського медійного простору залежатиме від того, які політичні сили будуть домінувати у політичній системі країни, чи збереже уряд стратегію розвитку в межах об'єднаної Європи, наскільки ЄС у своїй економічній політиці буде враховувати труднощі та проблеми цієї балканської країни.

<sup>1</sup> Див. детально: *Романюк О. І.* Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: монографія. Харків: ХДАК, 2011. С. 83–84.

<sup>2</sup> *Коваленко І. П.* Журналістика як соціальний інститут // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. праць. Харків: ХДАК, 2016. Вип. 49. С. 149–162.



<sup>3</sup> *Знеполски И.* Новата преса и преходът: Трудното конституиране на четвъртата власт. София: Дружество „Гражданин“, 1997. 192 с.

<sup>4</sup> *Георгиева Е. С.* Трансформация медиа Болгарии в условиях европейской интеграции. Автореф. ... канд. полит. наук: 10.01.10 – журналистика; СПб гос. ун-т. СПб., 2011. 22 с.; *Георгиева Е. С.* Трансформация системы массмедиа Болгарии в условиях европейской интеграции // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия: филология, востоковедение, журналистика. 2011. № 1. С. 222–229.

<sup>5</sup> *Борисова Н.* Упадок свободы СМИ в Болгарии // Global Voices. URL: <https://ru.globalvoices.org/2015/02/04/34388/> (дата звернення: 10.09.2016).

<sup>6</sup> *Огнянова Н.* Реформа на медийното законодателство от гледна точка на процеса на присъединяване на България към ЕС // Юридически свят. 2004. № 1. С. 135–156.

<sup>7</sup> *Стойков Л.* Из истории средств массовой информации Болгарии // Relga: научно-культурологический журнал. 2008. № 17 (180). URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2283&level1=main&level2=articles> (дата звернення: 06.02.2017).

<sup>8</sup> *Цанкова С.* Болгарский газетный рынок: тенденции и перспективы // Relga. 2010. № 4 (202). URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2586&level1=main&level2=articles> (дата звернення: 15.08.2017).

<sup>9</sup> *Рот Ю.* Болгарската медийна мощ – и немощта на демокрацията. URL: <http://www.dw.com/bg/българската-медийна-мощ-и-немощта-на-демокрацията/a-17244098> (дата звернення: 20.02.2017).

<sup>10</sup> *Матвиенко В. В.* Трансформация медийного ландшафта Болгарии в XXI веке // Научный аспект. Серия: гуманитарные науки. 2014. № 4. URL: <http://na-journal.ru/4-2014-gumanitarnye-nauki/494-transformacija-medijnogo-landshafta-bolgarii-v-xxi-veke> (дата звернення: 19.08.2017).

<sup>11</sup> *Милова М. И.* На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант: монографія. Одеса: Астропринт, 2005. С. 9.

<sup>12</sup> Хоча більшість істориків хронологічними рамками тоталітарного режиму в Болгарії традиційно вважають 1944–1989 або 1947/1948–1989 рр., автори статті дотримуються думки, що комуністичний режим у Болгарії остаточно склався в 1946 році, коли було ліквідовано монархію й проголошено «народну республіку» та на зміну коаліційному уряду Кімона Георгієва (комуністи мали тільки чотири посади з п'ятнадцяти) прийшов уряд Георгія Димитрова, в якому комуністи одержали повний контроль над урядовою владою (десять посад з дев'ятнадцяти, включаючи посаду голови Ради Міністрів). Остаточним кінцем комуністичного режиму в Болгарії автори вважають 1990 рік, що пов'язують з переходом БКП на соціал-демократичні позиції та рішеннями VII Великих народних зборів.

<sup>13</sup> *Георгиева Е. С.* Трансформация медиа Болгарии в условиях европейской интеграции. С. 13.

<sup>14</sup> *Дееничина М.* Между фанфарите и заклинания. Тоталитарный модел на българската журналистика 1956–1989 година. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008. С. 250.

<sup>15</sup> Болгарія // Гісем О. І. Всесвітня історія. URL: <http://ukrmap.su/uk-wh11/1315.html> (дата звернення: 15.08.2017).

<sup>16</sup> *Фолі М.* Проблеми реформування медіаосвіти в країнах Східної та Південно-Східної Європи. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1899> (дата звернення: 10.09.2016).

<sup>17</sup> *Валева Е. Л., Зудинов Ю. Ф.* Болгарский вариант «нежной революции» // Революции 1989 года в странах Центральной (Восточной) Европы: взгляд через десятилетие. М.: Наука, 2001. С. 183–184.

<sup>18</sup> Конституция на Република България. В сила от 13.07.1991 г. URL: <http://www.mrrb.government.bg/konstituciya-na-republika-bulgariya/> (дата звернення: 07.08.2017).

<sup>19</sup> *Знеполски И.* Новата преса и преходът: Трудното конституиране на четвъртата власт. София: Дружество „Гражданин“, 1997. С. 5.

<sup>20</sup> *Цанкова С.* Болгарский газетный рынок: тенденции и перспективы // Relga. 2010. № 4 (202). URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2586&level1=main&level2=articles> (дата звернення: 15.08.2017).

<sup>21</sup> Див.: *Матвиенко В. В.* Трансформация медийного ландшафта Болгарии в XXI веке // Научный аспект. Серия: «гуманитарные науки. 2014. № 4. URL: <http://na-journal.ru/4-2014-gumanitarnye-nauki/494-transformacija-medijnogo-landshafta-bolgarii-v-xxi-veke> (дата звернення: 19.08.2017); Болгарские СМИ. URL: <http://bulgarian.name/kyltyra-i-iskysstvo-bolgarii/kyltyra-i-iskysstvo-bolgarii/bolgarskie-smi.html> (дата звернення: 10.02.2017); Средства массовой информации в Болгарии. URL: <http://g-3.ru/sredstva-massovoj-informacii-v-bolgarii/> (дата звернення: 10.02.2017).

<sup>22</sup> Там само.

<sup>23</sup> *Калинкин В. А.* Германский медиакапитал на рынке СМИ Республики Болгарии // Массмедиа зарубежных стран. 2005. № 1. URL: <http://www.mediascope.ru/en/германский-медиакапитал-на-рынке-сми-республики-болгарии> (дата звернення: 08.08.2017).

<sup>24</sup> „Шпигел“: На Балканите недоволстват от активността на ВАЦ. URL: <https://www.vesti.bg/novini/shpigel-na-balkanite-nedovolstvot-ot-aktivnostta-na-vac-378588> (дата звернення: 08.08.2017).

<sup>25</sup> Монополизм – опасная тенденция для независимости СМИ. URL: <http://probolgariyu.mirtesen.ru/blog?rnd=71583878&page=90> (дата звернення: 15.08.2017).

<sup>26</sup> *Калинкин В. А.* Германский медиакапитал на рынке СМИ Республики Болгарии // Массмедиа зарубежных стран. 2005. № 1. URL: <http://www.mediascope.ru/en/германский-медиакапитал-на-рынке-сми-республики-болгарии> (дата звернення: 08.08.2017).

<sup>27</sup> Після розпаду соціалістичної, а потім і Союзної Республіки Югославія ТАНЮГ залишався державним інформаційним агентством Сербії до 31 жовтня 2015 р., коли його було ліквідовано: *Tanjug se gasi, zaposlenima samo otpremnine*. URL: [http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=11&dd=03&nav\\_category=12&nav\\_id=1058962](http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=11&dd=03&nav_category=12&nav_id=1058962) (дата звернення: 08.08.2017).

<sup>28</sup> Болгария: СМИ // СМИ и ИТ за рубежом / Совет по внешней политике Комитета Госдумы по международным делам с участием МИД РФ, журнала «Коримф» Минэконом развития РФ. URL: [www.polpred.com/download/user/pdf/otr/58\\_1.pdf](http://www.polpred.com/download/user/pdf/otr/58_1.pdf) (дата звернення: 10.02.2017).

<sup>29</sup> История на Интернета в България. URL: <http://www.veni.com/internethistory.html> (дата звернення: 17.02.2017).

<sup>30</sup> Преброяване 2011 (окончателни данни) / Национален статистически институт Република България. URL: <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf> (дата звернення: 17.02.2017).

<sup>31</sup> *Бурдяк В. І.* Република Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства: монографія. Чернівці: Рута, 2004. С. 8.

<sup>32</sup> Болгарские СМИ. URL: <http://bulgarian.name/kyltyra-i-iskysstvo-bolgarii/kyltyra-i-iskysstvo-bolgarii/bolgarskie-smi.html> (дата звернення: 10.02.2017).

<sup>33</sup> Закон за радиото и телевизията. URL: [http://crc.bg/files/\\_bg/ZAKON\\_za\\_radioto\\_i\\_televizija\\_150310.pdf](http://crc.bg/files/_bg/ZAKON_za_radioto_i_televizija_150310.pdf) (дата звернення: 16.02.2017).

<sup>34</sup> Закон за далекосъобщенията. URL: [http://crc.bg/files/\\_bg/ЗАКОН\\_ЗА\\_ДАЛЕКОСЪОБЩЕНИЯТА.htm](http://crc.bg/files/_bg/ЗАКОН_ЗА_ДАЛЕКОСЪОБЩЕНИЯТА.htm) (дата звернення: 16.02.2017).

<sup>35</sup> Болгарские СМИ. URL: <http://bulgarian.name/kyltyra-i-iskysstvo-bolgarii/kyltyra-i-iskysstvo-bolgarii/bolgarskie-smi.html> (дата звернення: 10.02.2017).

<sup>36</sup> Средства массовой информации Болгарии. URL: <http://g-3.ru/sredstva-massovoj-informacii-v-bolgarii/> (дата звернення: 10.02.2017).

<sup>37</sup> *Романюк О. І.* Про характер сучасного політичного режиму Росії // Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»: серія філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 4. С. 152–159.

<sup>38</sup> Россия пытается ослабить ЕС изнутри – Плевнелиев. URL: <http://www.segodnya.ua/world/rossiya-pytaetsya-oslabit-es-iznutri-plevneliev--783390.html> (дата звернення: 19.08.2017).

<sup>39</sup> Болгария закрывает «Южный поток». URL: [http://sd.net.ua/2009/07/13/bolgarija\\_zakryvaet\\_juzhnyj\\_potok.html](http://sd.net.ua/2009/07/13/bolgarija_zakryvaet_juzhnyj_potok.html) (дата звернення: 19.08.2017).

<sup>40</sup> *Цекюв Н.* „Икономист“: Медийният плурализъм в България е тежко повреден. URL: <http://www.mediapool.bg/ikonomist-mediyniyat-pluralizam-v-bulgaria-e-tezhko-povreden-news205629.html> (дата звернення: 10.02.2017).

<sup>41</sup> *Рот Ю.* Българската медийна мощ – и немоща на демокрацията. URL: <http://www.dw.com/bg/българската-медийна-мощ-и-немоща-на-демокрацията/a-17244098> (дата звернення: 20.02.2017).

<sup>42</sup> Bulgaria / Freedom of the Press 2016. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2016/bulgaria> (дата звернення: 10.02.2017).

<sup>43</sup> Bulgarian reporter threatened over high-level corruption coverage. URL: <https://rsf.org/en/news/bulgarian-reporter-threatened-over-high-level-corruption-coverage> (дата звернення: 17.02.2017).

<sup>44</sup> Голямото медийно затьване. URL: <http://www.dw.com/bg/голямото-медийно-затьване/a-18743002> (дата звернення: 13.09.2016).

<sup>45</sup> *Георгиева Е. С.* Трансформация системи мас-медиа Болгарии в условиях европейской интеграции. С. 222.

<sup>46</sup> *Спасов О.* Негативните практики са норма на действие в много медии. URL: <http://kultura.bg/web-медийната-среда-в-българия/> (дата звернення: 19.08.2017).

<sup>47</sup> 2016 World Press Freedom Index / Reporters without borders. URL: <https://rsf.org/en/ranking> (дата звернення: 18.02.2017).

<sup>48</sup> Там само.

<sup>49</sup> *Стойков Л.* Из истории средств массовой информации Болгарии // *Relga*: научно-культурологический журнал. 2008. № 17 (180). URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2283&level1=main&level2=articles> (дата звернення: 06.02.2017).